

СЕКЦІЯ 5. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 016:376.36(091)

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА – ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Крижановська Т.В., д. мед. н., професор,
професор кафедри загальної, спеціальної педагогіки,
реабілітації та інклюзивної освіти
Дніпровська академія неперервної освіти

Статтю присвячено проблемі готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до реалізації інклюзивної освіти дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах масової школи як одному з головних питань, які потребують розробки програм підвищення кваліфікації та психологічного супроводу учасників інклюзивного процесу. Описуються професійні труднощі педагога масової школи, пов'язані з дефіцитом знань про специфіку розвитку дітей з особливими освітніми потребами, методи і технології роботи з ними, а також психологічні труднощі їхнього емоційного прийняття. Особливу увагу приділено питанням розвитку системи комплексної підтримки педагогів загальної освіти, що вступають в інклюзивний процес, з боку фахівців у галузі корекційної педагогіки, спеціальної та педагогічної психології. У статті піднімається питання про необхідність розробки комплексу програм для динамічної оцінки параметрів процесу інклюзії в загальноосвітніх установах, одним із яких слід розглядати готовність вчителя до професійної діяльності в умовах інклюзії.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, готовність вчителя загальноосвітньої школи, психологічна готовність, професійна готовність, успішність інклюзивного процесу, професійна трансформація.*

Стаття посвячена проблемі готовності педагогів общеобразовательных школ к реализации инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях массовой школы как одного из главных вопросов, требующих разработки программ повышения квалификации и психологического сопровождения участников инклюзивного процесса. Описываются профессиональные трудности педагога массовой школы, связанные с дефицитом знаний о специфике развития детей с особыми образовательными потребностями, методы и технологии работы с ними, а также психологические трудности их эмоционального принятия. Особое внимание уделяют вопросам развития системы комплексной поддержки педагогов общего образования, вступающих в инклюзивный процесс, со стороны специалистов в области коррекционной педагогики, специальной и педагогической психологии. В статье поднимается вопрос о необходимости разработки комплекса программ для динамической оценки параметров процесса инклюзии в общеобразовательных учреждениях, одним из которых следует рассматривать готовность учителя к профессиональной деятельности в условиях инклюзии.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, готовность учителя общеобразовательной школы, психологическая готовность, профессиональная готовность, успешность инклюзивного процесса, профессиональная трансформация.*

Kryzhanovska T.V. NEW UKRAINIAN SCHOOL – INCLUSIVE TRAINING OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article discusses the preparedness of teachers in secondary schools to implement inclusive education for children with disabilities as one of the main issues that calls for the development of training programs and psychological support for participants of the inclusive process. The professional challenges of a teacher that are associated with a lack of knowledge on the development specifics of children with special educational needs and methods and technologies addressing those challenges, as well as psychological difficulties of emotional acceptance of such children are described. The authors particularly address the development of integrated support from the experts in the field of correctional pedagogy, special and educational psychology for teachers in general education, who are entering the inclusive process. The article discusses the need to develop a set of programmes for dynamic assessment of parameters of the inclusion process in secondary schools, and authors believe that preparedness of teachers for professional work in terms of inclusion should be considered as one of them.

Key words: *inclusive education, preparedness of secondary school teachers, psychological preparedness, professional preparedness, success of inclusive process, professional transformation.*

Постановка проблеми. Визнання Україною Конвенції ООН «Про права дитини» (1991 р.), «Про права інвалідів» (2009 р.) зумовило посилення уваги до проблеми доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Зокрема, у ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» наголошується, що «за будь-яких дій стосовно дітей, перш за все, мають враховуватися їхні інтереси». Вочевидь, в інтересах дитини, зокрема дитини з особливими потребами, – не бути ізольованими від своїх батьків, родини, однолітків. Проблеми освіти цих дітей в нашій країні дуже актуальні. Нині головним напрямом навчання і виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я є інклюзивна освіта. В основу інклюзивної освіти закладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей і забезпечує ставлення до всіх людей як до рівних, створює необхідні умови для дітей, які мають ООП. Саме на це спрямована національна освітня ініціатива «Нова українська школа», яка набирає обертів в Україні.

Сучасна система освіти повноцінно приймає в себе тільки тих, хто відповідає її певним вимогам, дітей зі стандартними можливостями, здатними навчатися за загальною для всіх програмою і показувати результати успішності, нормальні для всіх. Впровадження інклюзивної освіти в Україні спрямоване на розв'язання проблеми, яка полягає в обмеженні варіантів здобуття освіти дітьми з ООП (спеціальні навчальні заклади, індивідуальна форма навчання), що не відповідає міжнародним стандартам забезпечення рівних прав у здобутті освіти.

Реалізація такого важливого сьогодні завдання передбачає аналіз стану впровадження інклюзивної освіти, проблем і шляхів їх вирішення, що і зумовлює актуальність дослідження і мету нашої роботи.

Постановка завдання. Мета дослідження – покращення соціалізації дітей з ООП засобами інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більше 90% українських шкіл проігнорували закон про інклюзивну освіту. Новий закон про інклюзивну освіту вже в дії, але на практиці школярі з особливими потребами не скрізь можуть ним скористатися. Теоретично тепер жодна школа не має права відмовити такій дитині в прийомі на навчання, однак до впровадження норм закону є багато питань. За новим законом інклюзивний клас повинен бути в кожній школі, в якій хоче вчитися така дитина. Для влаштування до школи батькам необхідно отримати висновок спеціальної комісії – дитину повинні оглянути психолог, лікар і педагог. Вони визначають, чи може вона

вчитися за шкільною програмою. Як наслідок, нерідко виходить, що діти з ООП випадають із загального освітнього процесу, оскільки для роботи з ними педагогічний склад загальноосвітніх установ не володіє необхідними знаннями в галузі корекційної та спеціальної педагогіки. Цю і безліч інших проблем в інклюзивній освіті покликана вирішити сучасна «Нова українська школа».

Зарубіжний досвід і російська практика останніх років переконливо свідчать про ефективність спільного навчання дітей з інвалідністю, дітей з обмеженими можливостями здоров'я та здорових дітей. Введення інтеграції (інклюзії) в освітню практику загальноосвітнього закладу (далі – ЗНЗ) виявило ряд проблем, найважливіші з яких такі: неготовність учителя загальноосвітньої школи до нового виду професійної діяльності; неможливість реалізувати інклюзивне навчання адміністративним рішенням і шляхом простого переведення дітей з ООП зі спеціальної школи в масову; необхідність значної і тривалої організаційно-методичної роботи з цими дітьми. Необхідно також підкреслити, що інтеграція дітей з ООП в ЗНЗ повинна відбуватися з урахуванням рівня розвитку кожної дитини і забезпеченням реального вибору моделі інтеграції [1]. У зв'язку з цим важливо було б розробити інтеграційну концепцію, яка відобразить перехід від «когнітивного» поділу дітей на категорії за видами порушень у розвитку до розуміння й обліку характеру вимог, що пред'являються до такої дитини оточуючим соціумом.

Вчителі в масовій школі, які ніколи не зіштовхувалися з особливостями навчання дітей з різними вадами здоров'я, часто не володіють необхідними знаннями, прийомом і методиками спеціального освітнього процесу, навіть незважаючи на те, що пройшли курси підвищення кваліфікації, не мають необхідної кваліфікації як для корекції наявних у дитини порушень, так і для залучення її в освітній процес. Крім того, деякі педагоги є противниками інклюзії, тому що це завдає їм додаткових труднощів, але не приносить істотної матеріальної винагороди [3]. Отже, інклюзивна освіта має супроводжуватися спеціальною підтримкою освітян, яка може надаватися як всередині самої школи, так і поза нею. Вона може бути організована: асистентами вчителя з інклюзивної освіти (звільненням від уроків вчителем зі спеціальною освітою); організацією професійного діалогу між фахівцями, що мають спеціальні знання, і педагогами, які працюють з дітьми, що мають обмежені можливості здоров'я; проведенням педагогічних рад; консультуванням зовнішніх фа-

хівців (із центрів реабілітації, логопедичних служб, спеціальних шкіл та ін.); підвищення кваліфікації педагогів (проведенням лекцій, семінарів, тренінгів, конференцій і т. д.); реформування застарілих ПМПК в сучасні інклюзивно-ресурсні центри, які також допоможуть українській школі нового формату супроводжувати дітей з ООП та надавати їм спеціалізовані освітні послуги.

Неготовність суспільства до прийняття дітей з обмеженими можливостями здоров'я виявляється в наявності негативних соціальних установок щодо дітей з проблемами в розвитку, зокрема в небажанні батьків здорових дітей навчати їх спільно з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Крім того, у батьків здорових дітей виникають побоювання, що інклюзія знизить якість навчання їхніх дітей, і турбота про дітей з обмеженими можливостями буде здійснюватися на шкоду турботі про інших. За результатами недавнього національного дослідження щодо ставлення суспільства до дітей із вразливих груп, кожна друга людина вважає, що українське суспільство толерантно ставиться до дітей з інвалідністю (50%). За даними дослідження, одна третина респондентів вважає, що в сім'ї дитина з інвалідністю не може отримати достатній догляд, тому їй буде краще в спеціалізованому дитячому будинку. Рівень готовності суспільства прийняти в своє близьке оточення дітей із вразливих груп вкрай низький: лише 13% – стосовно дітей з інвалідністю, 10% – дітей, позбавлених батьківського піклування, 8% – безпритульних дітей, 3% – дітей, які живуть із ВІЛ.

Все це свідчить про необхідність медико-психолого-педагогічної (далі – МПП) освіти всього населення та спеціального навчання батьків, здорових школярів, педагогів, спрямованого на зміну у всіх учасників навчально-виховного процесу шкіл стереотипів щодо дітей з обмеженими можливостями.

Серед труднощів впровадження інклюзії – недостатнє оснащення інклюзивних освітніх установ. Бракує спеціальних технічних засобів навчання для дітей з ООП. Для включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в освітній заклад необхідне забезпечення спеціальними технічними засобами й обладнанням, зокрема для глухих і слабочуючих дітей – якісною електро-акустичною апаратурою; для дітей із порушенням опорно-рухового апарату – інвалідними візками, пандусами, ліфтами; для дітей із порушеннями зору – спеціальними інноваційними технічними засобами. Необхідно обладнати медичні кабінети, кабінет лікувальної фізкультури, сенсорні

кімнати, приміщення для логопедичних і корекційних занять із дефектологами і психологами, які працюють за моделлю інклюзивної освіти.

Обтяжує впровадження інклюзії відсутність системи МПП та соціального супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров'я в школі, постійного супроводу освітнього процесу в умовах інклюзії. Це означає, що без спеціальних педагогів, які працюють безпосередньо в школі масового типу, інклюзія неможлива. Освітній процес з дітьми, що мають обмежені можливості, передбачає постійний і цілеспрямований супровід психологами, соціальними педагогами, логопедами, фахівцями-дефектологами з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. Такий супровід включає не тільки спеціальну корекційно-розвиваючу роботу з дітьми в індивідуальній і груповій формі, але обов'язково і роботу з адміністрацією навчального закладу, педагогічним і дитячим колективом, батьками. Для вирішення зазначених актуальних проблем розвитку інклюзивної освіти необхідно прийняття комплексної програми з розвитку інклюзивного навчання в Україні.

Зі зміною концептуальних основ спеціальної освіти виникла необхідність по-новому вирішувати питання соціалізації дітей з ООП: інтеграція чи інклюзивна освіта, питання можливості вибору батьками форми навчання, типу і виду освітньої установи для своєї дитини, питання розвитку МПП супроводу дитини та її сім'ї в процесі виховання і навчання.

Для успішності інтеграції та інклюзії дітей з ООП здійснюються різні програми і створюються спеціальні умови, які можна позначити як основні вимоги інклюзивної освіти: системний підхід (освітній, соціальний, нормативно-правовий, економічний); законодавче реформування системи освіти під завдання інтеграції; зміни в підготовці вчителя, психолога та інших фахівців масової школи; соціальне партнерство масової і спеціальної шкіл; соціально-психологічний аспект – формування толерантності, зміна менталітету; командна робота фахівців (адміністратор, учитель, психолог, спеціальний педагог, логопед та ін.) із супроводу учнів; організаційні, методичні та дидактичні перетворення в масовій школі; налагоджена система ранньої комплексної допомоги та ін. [2] Одна з основних умов інтеграції в культуру однолітків – корекція взаємин учасників процесу (дітей, їх педагогів і батьків). Взаєморозуміння, взаємоповага і взаємодія – три складові частини успіху соціальної інтеграції та інклюзії для дітей з ООП.

Однією з умов, що забезпечує повноцінну інтеграцію й інклюзію, є точна диференціальна психодіагностика кожної дитини. Це може бути здійснено тільки за наявності кваліфікованої діагностичної служби. Інклюзивно-ресурсні центри допоможуть не тільки ставити діагноз, але і давати висновки для школи або іншого навчального закладу, куди передбачається направити дитину відповідно до діагнозу; висновок повинен містити рекомендації щодо індивідуального плану навчання [3; 4].

Особливого значення набуває організація не стільки спільної провідної для певного віку діяльності (ігрової, навчальної), скільки спільного світу життя дітей. Інклюзія ґрунтується на ідеях єдиного освітнього простору для всіх дітей, в якому є різні освітні маршрути, це не адаптація учнів з ООП до труднощів у навчанні в масовій школі, а реформування всієї школи і пошук інших педагогічних підходів до навчання, які найбільш повно враховували б особливі потреби учнів з ООП.

З метою вдосконалення психолого-педагогічної діагностики дітей із різною патологією, попередження вторинних відхилень, вивчення індивідуальних відмінностей, визначення перспектив інклюзивної освіти, вибору засобів педагогічної та психокорекційної роботи з дітьми в масових школах доцільно було б створювати діагностичний клас (1-й рік навчання). Подібні класи успішно функціонують у багатьох європейських країнах, наприклад, у Фінляндії. Навчання дітей з ООП в діагностичному класі сприяє: адаптації дитини до школи і нових видів діяльності; формуванню комунікативних умінь і навичок; організації та проведенню систем корекційно-розвиваючих занять; формуванню у батьків учнів толерантного ставлення до особливостей розвитку дітей з ООП і оптимальних підходів до їх включення в середовище однолітків із нормальним розвитком; формування первинних академічних знань і компетенцій з урахуванням реальних можливостей учнів; корекція відхилень у розвитку дітей, здійснення індивідуального та диференційованого підходу; розвитку й оптимальному включенню в діяльність збережених фізичних і психічних функцій.

Спільне навчання в одному класі більш ефективне для дітей із невеликими порушеннями життєдіяльності (слабозорі, слабочуючі, з легкою формою церебрального паралічу та ін.), за наявності добре налагодженої служби супроводу учнів в школі [4]. Для дітей із важкими формами патології в розвитку, наприклад, із помірно та важкою розумовою відсталістю, аутизмом,

складними комплексними порушеннями, переважаючою моделлю стала соціальна інтеграція і частково інтернальна (всередині системи спеціальної освіти) форма педагогічної інтеграції [3; 4].

Важливий аспект інклюзивної освіти – розвиток системи супроводу, яка зараз знає труднощів, пов'язаних із методичною незабезпеченістю діагностики, відсутністю тих конструктивних факторів, які дозволяють знайти рішення проблеми. Смісловою призначення системи супроводу в умовах інклюзивної освіти пов'язане з навчанням дитини методам самостійного пошуку і вирішенням власних проблем розвитку. Звідси виникає завдання діагностичної оцінки результативності супроводу. У цій області найбільш перспективним можна вважати підхід, який орієнтує педагога і психолога не стільки на дослідження внутрішнього світу дитини, скільки на аналіз способу і зовнішніх характеристик її взаємодії з середовищем. Неодноразове обстеження в МПП комісії та динаміка психолого-педагогічної діагностики, вивчення потенційних можливостей учнів до навчання в школі є дуже важливим компонентом науково-аргументованого, практико-орієнтованого підходу до інклюзивного навчання в ЗНЗ [3].

Ефективна соціальна інтеграція надалі сприяє успішній освітній інклюзії цих дітей під час навчання в масовій школі. Основна освітня програма визначає зміст і організацію освітнього процесу і спрямована на формування загальної культури, духовно-моральний, соціальний, особистісний і інтелектуальний розвиток учнів. Вона містить обов'язкову частину і частину, що формується учасниками освітнього процесу, причому в неї включена програма корекційної роботи, яка розробляється під час організації навчання та виховання в освітньому закладі дітей з ООП. Базові принципи інтегрованого навчання такі: рання корекція; освітня психокорекційна допомога кожній дитині; обґрунтований МПП відбір дітей для інтегрованого навчання; наявність позитивної системи взаємин із соціумом та ін. Програма корекційної роботи спрямована: на корекцію недоліків у фізичному і (або) психічному розвитку дітей з ООП і на надання їм допомоги в освоєнні основної освітньої програми; на виявлення їх ООП і здійснення індивідуального МПП супроводу цих дітей в освітньому процесі в різних умовах навчання (диференційованого, інтегрованого, інклюзивного, надомного, дистанційного і т. д.). Вчителі, які вже мають досвід роботи на принципах інклюзивної освіти, розробили такі способи включення: 1) приймати учнів з інвалідністю «як будь-

яких інших дітей у класі»; 2) включати їх у ті ж активності, ставити різні завдання; 3) залучати учнів до групової форми роботи і групового рішення задачі; 4) використовувати активні форми навчання-маніпуляції, ігри, проекти, лабораторії та ін. Інклюзивна освітня співдружність змінює роль вчителя. Ліпські і Гартнер [5] вважають, що вчителі сприяють активізації потенціалу учнів, співпрацюючи з іншими викладачами в міждисциплінарному середовищі без штучного розмежування між спеціальними і масовими педагогами. Вони залучаються до різноманітних видів спілкування з учнями. Крім того, вчителі беруть участь у широких соціальних контактах поза школою, в т. ч. із соціальними ресурсами підтримки і батьками. Така професійна позиція вчителя дозволяє йому подолати свої побоювання і тривоги, вийти на абсолютно новий рівень професійної майстерності, розуміння своїх учнів і свого покликання [5].

Важливо розуміти, що перехід до інклюзивної освіти вимагає участі всіх фахівців системи освіти, наявності фундаментальних теоретичних розробок і їх експериментального впровадження. Однак практичні працівники під впливом адміністративного тиску органів освіти почали здійснювати інклюзію швидкими темпами. Широке, а іноді і напівлегальне проникнення в масову загальноосвітню школу дітей з ООП призводить до значних труднощів в організації інклюзивної освіти, особливо з урахуванням того, що воно в Україні досі не має достатньої нормативно-правової бази. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити системи комплексних заходів не тільки юридичного, економічного, соціального, а й психолого-педагогічного характеру, спрямованих на зміну думки спільнот вчителів і батьків про те, де і чому повинні вчитися діти з ООП.

Безумовно, велике значення для впровадження інклюзивної освіти мало б створення державних освітніх стандартів як сукупності обов'язкових вимог до освоєння, змісту й умов основної освітньої програми, забезпечення умов для індивідуального

розвитку всіх учнів, особливо тих, хто найбільшою мірою потребує спеціальних умов навчання – дітей з ООП.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, внаслідок значних змін системи освіти для дітей з ООП сьогодні в Україні є вибір освітніх варіантів і закладені правові основи навчання: у спеціальних (корекційних) школах та інтернатах (диференційоване навчання, або інтернальна інтеграція); загальноосвітніх школах (екстернальна інтеграція – спеціальний клас або інклюзивне навчання в загальноосвітньому класі); надомне навчання (в т. ч. дистанційне або змішане) [4]. Важливим компонентом успішного навчання дитини з ООП в середовищі здорових однолітків є психолого-педагогічна підготовка до нього учасників навчально-виховного процесу: за допомогою навчальних програм підвищення кваліфікації для фахівців установ і програм удосконалення батьківської компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михальченко К.А. Инклюзивное образование – проблемы и пути решения. Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). СПб.: Реноме, 2012. С. 77–79.
2. Крижановська Т.В. Соціалізація дітей з вадами зору в Україні: досвід та перспективи. Педагогіка здоров'я: Зб. наук. праць Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 170-річчю з дня народження І.І. Мечнікова, 15 травня 2015 р. Харків, 2015. С. 655–660.
3. Крижановська Т.В., Родименко І.М. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями в інклюзивній освіті (посібник для загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивною формою навчання дітей з порушеннями слуху і зору та складною структурою порушення). Дніпро, 2017. 278 с.
4. Крижановська Т.В. Досвід та актуальні проблеми соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями в Україні. Освітній простір, регіональні та інформаційні аспекти. Вип. 15. Чернівці, 2014. С. 36–41.
5. Lipsky D.K., Gartner A. Achieving full inclusion: Placing the student at the center of educational reform. Controversial issues confronting special education: Divergent perspectives. Boston: Allyn & Bacon, 1991.